

(Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık 1998 - Ankara), s.45-50.)

AYTMATOV ESTETİĞİNİN GEÇMİŞE DÖNÜK ÜTOPIK/ POSTROMANTİK YÜZÜ

*Yrd.Doç.Dr. Fatih ARSLAN

İmgelerden imaja, imajlardan yarı mitik ya da simgesel yönelimlere kadar geniş bir varlık alanını içerisine alan/kuşatan/özümseyen millî bilinç, yaşanan zamandan kısmî kaçışlarla kendini anlamlandırmaya çalışır. Bu fenomen, bir başka deyişle de modern öncesinden başlayıp postmoderne kadar devam eden ulusal olanı reddediş psikozundan kendiliğinden kurtulma çabasıdır. Akılcılığı kabul etmeyen ya da olması gerektiği kadarıyla var eden ussal etik, zihinsel ve sosyal bir beyin otomatizmiyle ve post bir bakış açısıyla töreselliğe ve ulusal olana doğru tabî olarak yönelir.

Ulusal değerler, geçmişe yönelik yaratımlar, destanlar, masallar, halk anlatıları... vs, yaşatılma anında her ne kadar belirli bir ulusun duyuş tarzı, moral karakterleri hakkında belirgin fikirleri temsil etse de özünde taşıdığı ortak insan bilinci ve insancıl değerleri barındırır. Onlarla birlikte varolan toplumcu gerçekçilik, "...bir dünya görüşünün sanatsal üretimidir. Bütün bir yaşamı ve insan gerçeğini kucaklar"¹

Toplumunun öncelikle birer ferdi, geniş anlamda ise birer dünya insanı ve dünyanın "**an**"dan memnun olmayan, kaçmaya meyyâl vicdanını temsil eden yazar, sanatsal güzelliğin, "...güzel bir tasarım"¹ olduğu temel fikrinden hareketle metinsel gönderimlerini bu ortak duyuşun **bizcil** ve **saf** yoğunluğunun hizmetine sunar, açar.

Yeni teknolojilerle, akılcılıkla, pozitivist ve pragmatist bakış açılarıyla küçülen dünya coğrafyasının varlık alanı; sınırlandırıcı fiziksel duyuşlarıyla insanı sıkıştırmakta, onu sonsuz bir uzay ve kaos boşluğu içinde yıpratmaktadır. Kaotik düşünce birimlerini özleyen/arayan insan, bu uçsuz bucaksız varlık dehlizini geçmişe

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

¹ Hasan Bülent Kahraman; "Toplumcu Gerçekçi Şiiri Yeniden Kurmak", Gösteri, S.103, Haziran 1989, s.78

ait mitik, yarı mitik çeşitli millî yaratılarla telafi ederek onun boyutunu yeni anlamlandırmalarla genişletmeye çaba harcamaktadır. **Aytmatov**'un ucsuz bucaksız denizde dört insanın varolma mücadelesini anlattığı "**Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek**" isimli povesti bu anlamda kalıcı bir eser olma iddiasındadır. Zamansal paradoksun eridiği/erittiği, saat denilen nesnenin günbatımlarına endekslendiği yapıt, her cümlesiyle insancıl oluşa ve öze göndermelerle doludur. Bir **homo sapiens sapiens** (Bildiyinin Bilincinde Olan) olan insan, hayatının reddedilemez dayatılarını; "...bir beden ve bir usu bir arada yaşamakla sorumlu, kendine ait olmayan bir kararla, kendi seçimi dışında bu oyuna sokulmuş ve hâlâ yaşayabilen..."³ bir üst-varlık olarak da onu, bireysel yok oluşlarının nevroitik acılarını, ulusal değerlerle canlandırmaya/hafifletmeye yöneltmektedir. Sıradanlıktan, alışılmıştan sıyrılış; metinsel gönderimlerin özünde daha geniş, evrensel ortak duyuumlara açılabilir.

Aytmatov tarzında ise geçmiş, an ve geleceğin zaman çizgisinde bunalan insanın, varlık sebepleri ve ortak duyuumlara dair izler daha da belirginleşir. Mitoslarla desteklenen bu üst-zaman kurmacısı kendini ya; "...toplumsal yaşamın yönelmiş olduğu **telos** ya da sonucun bir düşsel görüntüsünü çizen **ütopya**..."⁴ ile gerçekleştirir, anlamlandırır. Bu iki farklı toplumsal yönelim geçmiş değerlerin ifadesini geleneksel yaratılarla daha da kuvvetlendirir.

Cengiz Törökuloviç Aytmator, Marksist estetiğin ve büyük Sovyet yazarlarının belli oranda etkisinde yetişmesine rağmen, ilk çocukluk yıllarından itibaren aldığı kendi ortak duyusunun öz birikimlerini, yapıtlarının temel mantığına yerleştirmeyi ihmal etmemiştir. Bakış açısı; "...biz geçmişin manevî hazineleri üzerinde dikkatle durmalıyız. Maddî şeyler kültür seviyesini arttırmaz."⁵ cümlesiyle özetlenebilir. Yazarın tavrı eşyanın, nesnenin kaybolan, eskiyen yüzünü, insancıl olanın zenginliğiyle ve de şiirsel bir duyarlılıkla yenilemek, yeniden yapılandırmaktır. Küçük ve geleneksel formlardan; "...kapalı kültür değerlerinden, yapıtlarına yerleştirdiği geleneksel motif, mitik ve anlatılarla bütün dünyaya mesajlar verebilmiştir."⁶

Dünyanın sanatsal yetisinin kimlik değişimlerini elinde tutan batı yazını; kendi sosyal ve bireysel bunalımlarıyla sanatsal yaratılarını aynı düzlemde çözümlenmeye çalışmaktadır. Birbiri ardınca gelen ve de kendinden öncekini reddetme dürtüsüyle ortaya çıkan, fakat çoğu zaman bunu başaramayan ekoller, -izmler, çareyi, son

¹ Ömer Naci Soykan; "İmge ve Gerçek", Varlık, S.1053, 1995, s.43

³ Önder Otçu; "Mavi Bilinç Tartışmaları", Adam Sanat, S.102, Mayıs 1994, s.45

⁴ Northrop Frye; "Edebiyatta Ütopya Türleri", (Çev. Akşit Göktürk), Türk Dili, S.234, Mart 1971, s.510

⁵ Irmtrud Gutschke; "The Writer is the Conscience of his Time", Soviet Literature, No.8 (289), 1980, p.146

⁶ Fatih Arslan; "İnsanlığın Büyük Vicdanı: Aytmator", Türk Edebiyatı, S.258, Nisan 1995, s.61

yaratıları olan "postmodern"in genel kabul görür kurallarına teslim etmede bulmaktadırlar. Aslında bir önceki kabullenme olan modernizm; "...total bir kopma hadisesi değildir; asıl kopma modernizmin kendi bünyesinde; geleneksel dünyadan, mitten, mitolojiden, felsefeden, moral değerlerinden kopma..."⁷ Bu açıdan bakıldığında da postmodernizm, belki bir geriye dönüş, zamanı geriye doğru sarma olayıdır. Aytmatov tarzının belirgin noktalarından birisi de budur.

Yeni yapılanmaların, politik oluşumlar/çözümler/ yok oluşların yoğun bir şekilde yaşandığı bu yüzyıl; dünya, hayat, **insan** ve **gerçek** gibi kavramların tanımının yeniden oluştu(ruldu)ğu yeni hayatı(**bireysel**), yeni insanı(**evrensel**) ve üst gerçeği(**postmodern**) ortaya atmış, insanın bireysel kıyametini kopararak; onun korumasız bir ortamda bulunduğu savını çürütme çabasına girmiştir. Bir nevi post romantizm sayılabilecek bu bakış açısı da Aytmatov'u ulusala, hatta yöresele doğru uzanan ancak içerisinde "**insani öz**"ü taşıyan evrensel bir anlayışa yöneltmiştir. Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek'in yazılma esprisini anlatan yazar o povestin şahsında eserlerinin ortak noktasına dair de ipuçlarını vermektedir: "...herkesin başına gelebilecek bir olay aldım, kendi felsefemin içine oturttum. İnsanın "evrensel" özünü yakaladım. Her usta yazar... beşerî olanı, bütün insanlar arasında müşterek olan noktayı yakalar ve o noktayı hedef alarak eserlerini kaleme alır."⁸

Şimdi baştan beri izah etmeye çalıştığımız geleneksel anlatımın izlerine dair bilinçli yönelimleri kısaca örneklere ve desteklemeye çalışalım.

Yazarın mitik, yarı mitik yaratılarla ilk teması çocukluk yıllarına kadar uzanmaktadır. Belli bir yaşa kadar Kırgız kültürünün ilk çıkış noktalarından birisi olan Şeker Köyü'nde kalan yazar, çeşitli uğraşları neticesinde geleneksel kültürün var olma sebeplerini görebilmiş ve onları zihninde ileride kaynak durumuna getirecek normlara dönüştürebilmiştir. Bu konuda Kırgız geleneksel kültürünü iyi bilen büyükbabasının öğretilerinin de geniş tesiri vardır. Toplumunda töresellikten Tanrısala doğru bir basamak şeklinde var olan Manas destanı da yazarın geçmişe dönük ütopyik yüzüne yeni boyutlar katmaktadır. Geleneksel varlık katmanları, böylece yöresel yaşayan insanın moral değerlerini işleyerek, üst anlamda evrensel "**tipik insan**"ın duyularına tercümanlık edebilir hale getirmektedir.

Toplumsal otokritiğin ve özlemlerin sahnesinde devleştiği Manas, destan olma kimliğinin çok ötesinde yerel anlamda Kırgız insanın, evrensel manada ise insanlığın

⁷ Fatih Arslan; Postmodernizm ve Latife Tekin'in Romanlarında Postmodernist Unsurlar, (Basılmamış Doktora Semineri), Elazığ 1998, s.5

⁸ Beşir Ayvazoglu; "Turan Ülkesinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Anlatıyor II", Türkiye Gazetesi, 13 Mayıs 1992, s.8

ortak varlık alanlarına ve duyularına bizi yönlendirmektedir. Onu, "Destan sanatının şaheseri"⁹ olarak nitelendiren yazar, pek çok anlatısında bazen simgelerle, bazense doğrudan doğruya Manas destanının taşıdığı Kırgız ruhunun evrensel kuşaticılığını, bize hissettirir: "Biz bu destana babalarımızın, bütün ecdadımızın seslerini verdik. Bu sesleri hep duyacağız. Çok eski zamanlarda buraları terk eden kuşların uçuşunu, nice zamandır artık toprağı dövmeyen toynakların sesini, savaşta ölen batırların naralarını, ölenler için yakılan ağıtlarımızı duyacağız. Bu destan, yaşayanların övücü, hepimizin övücü için, geçmişi canlandırarak, gösterecektir..."¹⁰

Maddesel değerlerin sonlu ve yok olmaya meyyal yapısı, moral değerlerinin canlı örneklemelerini belirginleştirmektedir. Bir özleyişin anlatımı olan destanlar, yarattıkları yarı-mitik ya da yarı gerçek kahramanlar aracılığıyla içinde bulunulan "an"a evrensel göndermeler de bulunur. Özellikle toplumlarda sosyal çöküşün yaşandığı zaman dilimlerinde bu "an"a olan özlem sıklıkla artar.

II.Dünya Savaşı'nın yarattığı çeşitli problemlerini anlatma ana temine bağlı bir povest olan, Erken Gelen Turnalar (Sultanmurat)'da, yazar kahramanlarını dar kişiliklerinden sıyrarak, bir üst zaman diliminde mitiksel bir düzlemde Manas'ın karakteriyle buluşturmaktadır; "...Karşılarındaki bu savaşçı sanki Manas idi. Kır saçlı, zırlı, heybetli Manas. Ve kendileri de onun sadık, yiğit batırları."¹¹

Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, Aytmatov tarzının en önemli povestlerinden biridir. Varlık içinde yine aynı varlığın yokluğundan ölen üç insanın trajik öyküsünü anlatan yazar, dünyanın yaratılışına dair mitolojik motiflerle üst zamansal bir boyutta anlamı belirginleştirir. "...Ta başlangıçta, başlangıçların başında, doğada kara diye bir şey yoktu... Her yer sularla kaplıydı."¹² şeklinde başlayan satırlar, sonrasında karanın, bitki ve hayvanların, sonunda ise insanın yaratılışıyla devam eder. Hem gücü hem güçsüzlüğü bir arada barındıran insan, doğaya karşı çoğu defa kazanmasına rağmen povestte ona yenilir. Böylece anlatımın trajik örgüsü de hazır hale getirilmiş olur.

"Mankurt" önceleri nesnel bir isim olarak sadece, Boranlı İstasyonu'nda **geçmiş-gelecek-an** düzleminde ele alınan kompleks problemleri çözmeye uğraşındaki insanın, bir gününü anlatan bir kavramdı. Gün Uzar Yüzyıl Olur'da yer alan bu kelime daha sonra Nayman Ana Efsanesi ile birlikte, romanın karşı güç grubunda yer alan bir

⁹ Cengiz Aytmatov; "Kadım Kırgız Ruhunun Zirvesi", (Akt. İklil Kurban/ Ali Akbaş), Kardeş Edebiyatlar, S.3, Mayıs 1982, s.12

¹⁰ Cengiz Aytmatov; Yıldırım Sesli Manasçı, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Y., İstanbul 1990, s.18

¹¹ Cengiz Aytmatov; Sultanmurat, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Y., İstanbul 1990, s.106

¹² Cengiz Aytmatov; Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Y., İstanbul 1990, s.78

norm karakter olan Sabitcan'ın kimliğinde terimselleşmiş ve büyük bir kitlenin adı olmuştur.

Anlamını kendisi belirleyen toplum, onu; "...bugün duygusuzlaştırılmış, belirli bir dava için mücadele eden fakat neyi ne için yaptığını bilmeyen, şuarsuzca kendine verilen emirleri yerine getiren insanlar..."¹³ topluluğunu anlatır duruma getirmiştir.

Aslında bu terim Aytmatov'un 1940'lı yıllarda **Stalin**'le başlayan rejime karşı, kimi zaman simgesel, kimi zaman sembolik düzlemde yürüttüğü mücadelesinin sonuç bildirgesidir. "Mankurt"; siyasal, sosyal anlamda kimliksiz/kişiliksiz insan topluluklarının genel adıdır. Mankurt'un en büyük düşmanı ise bireysel yaratının gücü ve geçmiş anların mitik izdüşümlerine yönelimdir. Yani Mankurt, insancılığı var eden temel özelliklerin de karşısındadır.

Povestlerde geleneksel anlatımları yazar genelde yaşlı karakterlere yüklemektedir. Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek'te Emrayin'e hayatta kalma direncini aşıl原因an 'Mavi Yarasa' imgesinin anlatıcısı Orhan Ata'dır. Aynı tip Elveda Gülsarı'da 'Yaşlı Avcı' anlatısıyla Tanabay kimliğine girerken; Beyaz Gemi'de ise Mümin Dede'nin kişiliğinde belirginleşir.

Bütün anlatıların ortak noktası; bizcil, insancıl ifadeleri geçmişe ait göndergelerle zamanın sınırlandırıcılığından kurtararak boyutsuzlaştırmak ve bir üst zamanda mitik bir duyumla hemhâl edebilmektir: "Ve masallar yok oldular. Dağlar boşaldı... Derken, ömründe hiç masal görmemiş insanlar dünyaya geldi."¹⁴

Gün Uzar Yüzyıl Olur'da bulunamayan, halk arasında derlemeler yapan Abutalip Kuttubayev'in KGB'yle olan mücadelesini anlatan öyküsü, Cengiz Han'a ait bazı ortak ifadelerle birlikte yayınlanmıştır. "Devlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır."¹⁵ cümlesiyle aktarılan sadist bakış açısı, anlatımda aşka dair kavramlarla bile yumuşatılamamıştır. Yüzbaşı Erdene ile Togulan isimli bir kadın nakışçının birbirine olan aşkı, çocuklarının varlığına rağmen, dünya hâkimiyetini arzu eden Cengiz Han'ı çileden çıkarmıştır. Gök Tanrı'nın onu kutsadığı simgesel bir motif olan "Bulut", bu yok edişle kaybolmuştur. Sevginin her şeyin üzerinde olmasına dair evrensel kimlik gücünü bir kere daha ispatlamıştır; "...gökyüzüne bakarken güneş yüzüne vurmasın diye elini alınaya koyuyor ve elleri titriyordu. Yoktu! O Küçük bulut başının üzerinde görünmüyordu artık... O küçük beyaz bulut Büyük Han'ı terk etmişti artık."¹⁶ Küçücük

¹³ Cengiz Aytmatov; "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar", (Röp. Sabiha Özen), Dergâh, S.24, Şubat 1992, s.13

¹⁴ Cengiz Aytmatov; Beyaz Gemi, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Y., İstanbul 1991, 72

¹⁵ Cengiz Aytmatov; Cengiz Han'a Küsen Bulut, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Y., İstanbul 1991, s.22

¹⁶ a.g.e., s.84

bir bulutun Büyük Han'ı terk etmesi aynı zamanda bireysel kıyametin kopuşunun da ilk işaretidir.

Eserin esas teminde öne çıkan totalitarizm ve aşk kontrastı, zaman boyutunda farklı normlardaki iki insanın yargılanma sürecini başlatmaktadır: "Totalitarizm, her devirde aynıdır, bu bakımdan Cengiz Han'la Stalin arasında büyük bir fark yoktur... Cengiz Han'a Küsen Bulut efsanesi özünde 'evrensel' bir boyut taşımaktadır."¹⁷

Zaten sanat eserinde de aslolan "evrensel bir boyut"u yakalamak değil midir?

Gittikçe daralan/daraltan ve maddesel elemanlara yönelen dünyanın biraz da zorlamayla ürettiği suni ekollerin; postmodernizm, sürrealizm, anti-art sanat...vs., açtığı alanda Aytmatov'un eserleri, farklı duyuş ve anlatım tarzıyla yıllardır süregelen klasik ve yeni bir soluktur.

Cengiz Aytmatov'un eserleri; dar anlamda Kırgız insanın, geniş anlamda dünya Türklüğünün, evrensel anlamda ise insanlığın ortak/ paylaşılabilir duyularına geleneksel anlatımlarıyla kaynaklık etmekte, "**insani öz**"le ilintili yaratılarını geçmişin geleceğe dönük aydınlık yüzüyle cevaplamaktadır.

¹⁷ Beşir Ayvazoğlu; "Turan Ülkesinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Anlatıyor III", Türkiye Gazetesi, 14 Mayıs 1992, s.8